

AHLAK
BİLGİ
ÜRETİM

Beşinci Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Deyimlerin Saydamlık Derecesi Bakımından Görünümü

Zeynep Buse Eser | ORCID: 0009-0005-3917-060X | zeynepeser160@gmail.com

Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye.

ROR ID : <https://ror.org/01wntqw50>

Özet

Alanyazında deyimler saydam, yarı saydam ve opak olarak tanımlanır. Saydamlık derecesi düşük olan deyimlerin anlamlandırılabilmesi için tek kaynak bağlamdır. Opak deyimlerde anlamsal çözümleme yapma olanağının ortadan kalkması nedeniyle deyimlerin saydamlık derecesi öğrencilerin anlamı kavraması açısından önem taşır. Bu araştırmanın amacı, beşinci sınıf Türkçe ders kitabındaki deyimlerin saydamlık derecesi bakımından nasıl bir dağılım gösterdiğini belirlemektir. Belge çözümlemesi yöntemi kullanılarak tasarlanan araştırmanın ilk aşamasında ders kitabındaki okuma metinlerinde saptanan 83 deyimın gerçek anlamı ve deyimse anlamı Türk Dil Kurumu sözlüklerinden belirlenmiştir. Belirlenen deyimlerin saydamlık derecesi deyimse anlamları ve gerçek anlamlarından yönelimle iki ayrı uzman tarafından çözümlenmiştir. Çözümlemenin geçerlik ve güvenilirliği için bakılan uyuşum yüzdesi %91,5 olarak hesaplanmış, uyuşum olmayan %8,5 kesit için üçüncü bir uzmandan görüş alınarak deyimlerin saydamlık derecesine karar verilmiştir. Elde edilen bulgulardan yönelimle beşinci sınıf Türkçe ders kitabında 12 saydam deyim, 32 yarı saydam deyim ve 39 opak deyimın yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: saydam deyim, yarı saydam deyim, opak deyim, figüratif dil, Türkçe ders kitabı

Atıf Bilgisi

Eser, Z. B. (2025). Beşinci Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Deyimlerin Saydamlık Derecesi Bakımından Görünümü. *Uluslararası Filoloji Bengü*, 5(1), 91-100.

<https://doi.org/10.62605/ufb.1649161>

Geliş Tarihi	28.02.2025
Kabul Tarihi	07.04.2025
Yayın Tarihi	28.05.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Benzerlik Taraması	Yapıldı – intihal.net
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı ve Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Dizinleme Bilgisi	ERIH PLUS, MLA, ProQuest Ulrich's Periodicals Directory, EBSCO - Central & Eastern European Academic Source (CEEAS), Linguistic Bibliography, DOAJ: Directory of Open Access Journals

AHLAK
BİLGİ
ÜRETİM

The View of Idioms in the Fifth Grade Turkish Textbook in Terms of Degree of Transparency

Zeynep Buse Eser | ORCID: 0009-0005-3917-060X | zeynepeser160@gmail.com

Ankara University, Institute of Educational Sciences, Department of Turkish and Social Sciences Education,
Ankara, Türkiye.

ROR ID : <https://ror.org/01wntqw50>

Abstract

In the literature, idioms are defined as transparent, semi-transparent and opaque. The only source for making sense of idioms with low transparency is the context. The degree of transparency of idioms is important for students to comprehend the meaning since the possibility of semantic analysis in opaque idioms disappears. The aim of this study is to find out how the idioms in the fifth grade Turkish textbook are distributed in terms of the degree of transparency. In the first stage of the study, which was designed using document analysis method, the literal and idiomatic meanings of 83 idioms identified in the reading texts in the textbook were determined from the dictionaries of the Turkish Language Association. The degree of transparency of the idioms was analysed by two different experts based on their idiomatic meanings and literal meanings. For the validity and reliability of the analysis, the percentage of agreement was calculated as 91.5%, and the degree of transparency of the idioms was decided by taking the opinion of a third expert for the 8.5% section that did not agree. Based on the research findings, it was concluded that there are 12 transparent idioms, 32 semi-transparent idioms and 39 opaque idioms in the fifth grade Turkish textbook.

Keywords: transparent idiom, semi-transparent idiom, opaque idiom, figurative language, Turkish textbook

Citation

Eser, Z. B. (2025). The View of Idioms in the Fifth Grade Turkish Textbook in Terms of Degree of Transparency. *International Journal of Philology Bengü*, 5(1), 91-100.

<https://doi.org/10.62605/ufb.1649161>

Date of Submission	28.02.2025
Date of Acceptance	07.04.2025
Date of Publication	28.05.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External.
Plagiarism Checks	Yes – intihal.net
Conflict of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & Licence	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Indexing Information	ERIH PLUS, MLA, ProQuest Ulrich's Periodicals Directory, EBSCO - Central & Eastern European Academic Source (CEEAS), Linguistic Bibliography, DOAJ: Directory of Open Access Journals

Giriş

İletişimi daha etkili kılmak ve anlatımı güçlendirmek için bireyler yazılı ve sözlü anlatımlarda deyimlere sıkça kullanır. Deyimler değişmeceli (figurative) dilin bir parçasıdır. Değişmeceli (figurative) dilin bir parçası olan deyim için kaynaklarda birçok tanım vardır. Akkök'e (2007) göre deyim birden çok sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan ve anlamı bileşenlerinden kestirilemeyen, sözdizimsel ve anlambilimsel sınırlılıklar içeren, çözümlenemeyen, 'donmuş', kültürel uzlaşımaya dayalı dilsel birimdir. Aksan (2009:35) deyimini "belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür" biçiminde tanımlar. Cain, Oakhill ve Lemmon (2005) da deyimlerin genellikle gerçek anlamıyla yorumlanabilen fakat belirli bir bağlam içinde kullanıldığı zaman gerçek anlamını yitiren ve yeni bir anlam kazanan değişmeceli anlatımlar olduğunu belirtir.

Subaşı Uzun (1991) deyimler üzerine yaptığı çalışmada Türkçedeki deyimleri üç farklı derecelendirmeye göre sınıflandırmıştır. Birinci dereceden deyimlerde deyimleşme sürecinde meydana gelen anlam aktarımlarının etkisiyle göstergeler, göndergesel anlamlarını terk ederek birlikte deyim anlamını yansıtabilecek duruma gelirler. *Aba altından sopa göstermek* deyimini birinci dereceden deyimlere bir örnektir. İkinci dereceden deyimlerde ilk öge yan anlamı ile kullanıldığında yan anlamlı gösterge hem kendi anlamını hem de ikinci ögenin göndergesel anlamını içinde barındırdığı için deyim yapısındaki belirli özellikleri tam olarak göstermez. *Adam olmak, ağız değiştirmek* gibi deyimler ikinci dereceden deyimlere örnektir. Üçüncü dereceden deyimler, deyimleşmenin en zayıf örneklerini içerir. *Adamdan saymak* gibi deyimler üçüncü dereceden deyimlere örnektir.

Alanyazında deyimler saydam, yarı saydam ve opak olarak tanımlanır (Boers ve Demecheleer, 2001; Cain vd., 2005; Bayat ve Çetinkaya, 2014; Uçgun ve Çetinkaya, 2016). Saydamlık bir deyim gerçek ve mecazi anlamları arasındaki bağıdır. Saydam deyimlerde mecaz anlam gerçek anlamın bir uzantısı niteliğinde iken yarı saydam deyimlerde gerçek anlam ile mecazi anlam arasında düşük düzeyde bir ilişki vardır. Opak deyimlerde ise iki anlam arasında hiçbir ilişki bulunmamaktadır. Bu bakımdan opak deyimlerdeki anlam, tanımlanmış oldukları anlatım ya da eylemdeki sözcüklerden çıkarılamaz. Saydam deyimler opak deyimlere göre daha kolay anlaşılabilir (Nippold, 2007).

Saydamlık derecesi düşük bir deyim anlamlandırılmasında yararlanılabilecek tek kaynak bağlamdır. Bu nedenle alımlayıcının

bağlamsal çıkarım ve anlamsal çözümleme stratejilerini işe koşması gerekir. Opak bir deyimle karşılaştığında öğrencilerin anlamsal çözümleme yapma olanağı ortadan kalkar. Böyle bir durumda öğrencinin deyimini anlamlandırabilmesi için kullanabileceği strateji, bağlamsal çıkarımdır. Öğrencilerin deyimleri kavrama sürecinde deyimlerin saydamlık derecesi önemli bir etkindir (Uçgun ve Çetinkaya, 2016).

Alanyazın incelendiğinde Türkçe ders kitaplarında yer verilen deyimlere ilişkin çalışmaların olduğu görülmektedir (Türkben, 2019; Ekinci ve Kılıç, 2021; Öztürk ve Kırmızı, 2021; Urgan, Uysal ve Aykanat Uysal, 2022). Ancak Türkçe ders kitaplarındaki deyimlerin saydamlık derecesine ilişkin bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmanın temel amacı beşinci sınıf Türkçe ders kitabında yer alan deyimlerin saydamlık derecesi bakımından nasıl bir dağılım gösterdiğini belirlemektir.

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada, belge çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. Belge çözümlemesi yöntemi belgeye ulaşma, belgenin özgün olup olmadığını doğrulama, belgeyi anlama-çözümleme ve veriyi kullanmadır. Belgeler, bir araştırmacının müdahalesi olmadan kaydedilmiş metinleri ve resimleri içerir (Kıral, 2020).

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

İlk aşamada beşinci sınıf Türkçe ders kitabındaki okuma metinlerindeki deyimler belirlenmiştir. Yapılan inceleme sonucu beşinci sınıf Türkçe ders kitabındaki okuma metinlerinde toplam 83 deyim saptanmıştır. Sonrasında saptanan deyimlerin gerçek anlamı ve deyimsel anlamı Türk Dil Kurumu sözlüklerinden belirlenmiş ve çözümleme çizelgesine aktarılmıştır. Deyimlerin saydamlık derecesi deyimsel anlamları ve gerçek anlamlarından yönelimle iki ayrı uzman tarafından belirlenmiştir. Elde edilen çözümlemenin geçerlik ve güvenilirliği için uzman değerlendirmeleri arası uyum yüzdesine bakılmıştır. Yapılan incelemeden sonra uzmanlar arası uyumun %91,5 olduğu görülmüştür. Uyum olmayan %8,5 kesit için üçüncü bir uzmandan görüş alınmış ve görüşler tartışılarak saydamlık derecesine karar verilmiştir.

Çizelge 1. Deyimlerin çözümlemesi

Nu	Deyim	Gerçek Anlam	Deyimsel	Saydamlık Derecesi
----	-------	--------------	----------	--------------------

			Anlamı			
1	Sevk etmek	Göndermek, götürmek.	Gönderme k, götürmek.	Saydam	Yarı Saydam	Opak
2	Hoşuna gitmek	Beğenmek.	Beğenilen, duyguları okşayan, zevk veren. Bir yere doğru yönelmek; gidedurmak, uzanmak.	Saydam	Yarı Saydam	Opak
3	Hasret kalmak	Özlemek.	Özlem. Olduğu yeri ve durumu korumak, sürdürmek .	Saydam	Yarı Saydam	Opak

Bulgular

Beşinci sınıf Türkçe ders kitabında yer alan deyimlerin saydamlık derecesi bakımından dağılımı

Araştırmanın temel amacına yönelik yapılan çözümleme sonucu beşinci sınıf Türkçe ders kitabında yer alan deyimlerin saydamlık derecesine ilişkin bulgular Çizelge 2 ve Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 2.Beşinci sınıf Türkçe ders kitabında yer alan deyimlerin saydamlık derecesi

Saydam	Yarı Saydam	Opak
Dolup taşmak	Sahip çıkmak	İçinde duymak
Sevk etmek	Aklından	Dile getirmek

	çıkılmamak	
İslah etmek	Gözüne uyku girmemek	Kalbine girmek
Selam vermek	Hesap sormak	Yerine getirmek
Kıymetini bilmek	Dikkatini çekmek	Gözünün içine bakmak
Boş durmamak	Hasret kalmak	İçi içine sığmamak
Uzak durmak	Eli kalem tutmak	Pabucunu dama atmak
Taktik vermek	Türkü yakmak	Geri kalmamak
Hamle yapmak	Yardıma koşmak	Elinde olmak
Boş durmamak	Karar vermek	Ölçüyü kaçırmak

Çizelge 3.Beşincisınıf Türkçe ders kitabında yer alan deyimlerin saydamlık derecesine göre dağılımı

Saydamlık Derecesi	Sıklık	Yüzde
Saydam	12	14,6
Yarı Saydam	32	38,5
Opak	39	46,9
Toplam	83	100

Çizelge 3'te de görüldüğü üzere Türkçe ders kitabında yer alan toplam 83 deyim 12'si saydam (%14,6), 32'si (38,5) yarı saydam ve 39'u (%46,9) opak olarak bulgulanmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın amacı, beşincisınıf Türkçe ders kitabında yer alan deyimlerin saydamlık derecesi bakımından dağılımını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak ders kitabındaki okuma metinlerinde yer alan 83 deyim belirlenmiştir. Belirlenen deyimlerin gerçek anlamlarını ve deyimsel anlamlarını içeren bir tablo hazırlanmıştır. Uzmanlardan hazırlanan tablodan yönelimle deyimlerin gerçek anlamı ile deyimsel anlamı arasındaki anlamsal ilişkiyi çözümlemesi ve deyimleri "saydam", "yarı saydam" ve "opak" biçiminde belirlemeleri istenmiştir. Yapılan çözümleme sonucunda incelenen ders kitabında azalan sırayla *opak*, *yarı saydam* ve *saydam* deyimlerin yer aldığı görülmüştür.

Çocuk okurların tanımadıkları ve anlamını bilmedikleri deyimlerin deyimsel anlamını yapılandırmak için işlettikleri stratejilerden biri anlamsal çözümlemedir. Çocuğun anlamsal çözümleme yapabilmesi için deyim oluşturan bileşenlerden en az birinin gerçek anlamıyla deyimsel anlamı arasında ilişki bulunması gerekmektedir (Uçgun ve Çetinkaya, 2016). İncelenen beşinci sınıf ders kitabındaki deyimlerin büyük oranda saydamlık derecesi düşük yani opak olmasının çocuk okurların anlamsal çözümleme yaparak deyimsel anlamı yapılandırma olanağını ortadan kaldırdığı söylenebilir.

Öğrenciler opak deyimlerin anlamına erişmek için anlamsal çözümleme yapamasa da opak deyimlerin anlamlandırmasında bağlam olumlu bir etkisi vardır. Alanyazındaki çalışmalarda öyküleyici bağlam içinde sunulan deyimlerin, bağlam dışında tek başına sunulan deyimlere oranla daha kolay kavrandığı belirtilmektedir (Uçgun ve Çetinkaya, 2016). Bu yönüyle öğrencilerin anlamsal çözümlemeye olanak tanımayan opak deyimlerin anlamına bağlamdan çıkarım stratejisini kullanarak erişmesi olanaklıdır. İncelenen ders kitabında, bağlam dışında kavrama olanağı bulunmayan deyimlere yer verilmesi öğrencilerin opak

deyimlerikavrama konusundaki gelişimini destekleyecektir.

İncelenen ders kitabındaki deyimlerin yarıdan fazlasının ise yarı saydam ve saydam deyimlerdenoluştugu belirlenmiştir. Belirtildiği üzere yarı saydam ve saydam deyimleri oluşturan sözcüklerden en az birinin deyimsel anlamının gerçek anlamıyla ilişkili olması çocuk okurun bu deyimlerin anlamına erişmesi için anlamsal çözümleme yapabilmesine olanak tanımaktadır. Bu duruma deyimın yer aldığı bağlam da eşlik ettiğinde çocuğun deyimsel yapıları edinmedeki gelişiminin daha hızlı ve güçlü olacağı söylenebilir.

Kaynakça

- Akkök, A. E. (2007). Deyimlerin Anlambilimsel ve Bilişsel Özelliklerine Göre Tahmin Edilebilirliği: Yabancı Dilde Bir Uygulama. *Dil Dergisi*, 138, 18-33. https://doi.org/10.1501/Dilder_0000000081
- Aksan, D. (2020). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayat, N. ve Çetinkaya, G. (2014). Tanınırlık ve Saydamlık Derecesi Bakımından Deyimlerin Anlaşılabilirliği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 205-232. <https://doi.org/10.14520/adyusbd/816>
- Boers, F. & Demecheleer, M. (2001). Measuring The Impactsof Cross-Cultural Differenceson Learners' Comprehension of Imageable Idioms. *ELT Journal*, 55(3), 255-262. <https://doi.org/10.1093/elt/55.3.255>
- Cain, K. & Oakhill, J. & Lemmon, K. (2005). The Relation Between Children's Reading Comprehension Level and Their Comprehension of Idioms. *Journal of Experimental Child Psychology*, 90, 65-87. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2004.09.003>
- Ekinci, B. ve Kılıç, Y. (2021). Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Serbest Okuma Metinlerinin Deyim Varlığı Açısından İncelenmesi. *Turan: Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 13(50), 131-138. <https://doi.org/10.15189/1308-8041>
- İşeri, K. (2010). TürkÜniversite Öğrencilerinin Deyimleri Tahmin Etme Durumları. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 27, 385-405.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Nippold, M. A. (2007). Later Language Development: School-Age Children, Adolescents, and Young Adults. (3rd ed.). Austin: TX: Pro-ed.
- Öztürk, İ. Y. ve Kırmızı, Ö. (2021). Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Millî Kültür Teması Metinlerinde Deyim ve Atasözü Varlığı. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 40(1), 317 – 356. <https://doi.org/10.7822/omuefd.889155>
- Subaşı Uzun, L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2, 29-39.
- Türkben, T. (2019). Türkçe Ders ve Öğrenci Çalışma Kitaplarının Deyim Varlığı ve Öğretimi Açısından İncelenmesi. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 63-90.
- Uçgun, D., ve Çetinkaya, G. (2016). Gülten Dayıoğlu'nun Öykülerindeki

Deyimlerin Tanınırlık ve Saydamlık Dereceleri Bakımından İncelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(210), 521-537.

Ungan, S., Uysal, F., ve Aykanat Uysal, A. (2022). Ortaokul 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerde Yer Alan Deyim Varlığının İncelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 7(1), 264-280. <https://doi.org/10.54979/turkegitimdergisi.972612>